

УДК 75.046(477)''10/17'':27-36 Д. Солунський

Марта МОСКАЛЬ

ОБРАЗ СВЯТОГО ДИМИТРІЯ СОЛУНСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ХІ—ХVІІІ ст.: ІКОНОГРАФІЯ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

Розглядається трактування образу Димитрія Солунського в українському мистецтві. Грунтуючись на аналізі двадцяти семи творів сакрального мистецтва виявлено основні іконографічні типи зображень святого та їхню трансформацію впродовж століть; висвітлено художні особливості та ідейно-сміслові наповнення зображень св. Димитрія в мистецтві.

Ключові слова: святий воїн, українське мистецтво, іконографія, образ св. Димитрія.

© М. МОСКАЛЬ, 2017

Образ Димитрія Солунського в українському мистецтві є особливо шанованим і поширеним серед зображення святих воїнів і мучеників. Культ святого в релігійній культурі України стоїть на такому ж високому щаблі, як і постаті Архангела Михаїла та Юрія Змієборця. Проте в мистецтвознавчих працях немає повного висвітлення образу святого Димитрія, а тому виникає потреба детального дослідження, узагальнення та систематизації відомостей. Серед важливих завдань дослідження є здійснити аналіз різноманітних типів іконографії святого, простежити еволюцію розвитку образу в українському мистецтві від зародження культу святого до його кульмінації.

Для проведення дослідження образу св. Димитрія в українському мистецтві вагомими були статті та монографії українських та російських авторів. Відомості про життя святого подають автори О. Іванова у Православній енциклопедії [7] та о. Ю.Я. Катрій в книзі «Пізнай свій обряд» [9]. Про популярність образу Димитрія Солунського на теренах України згадує у статті «Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства» автор В. Ричка [16]. До поширення культу св. Димитрія в Київській Русі звертається науковець Д. Янов у своїй статті «Слов'янські переклади життя Димитрія Солунського та їх вплив на поширення культу святого в Україні» [20], а також А. Турилов «Димитрій Солунський. Шанування у південних слов'ян і на Русі» у Православній енциклопедії [19]. Аналіз іконографічних зображень Димитрія воїна та мученика в мистецтві Візантії та Русі наводить А. Преображенський в Православній енциклопедії [15]. Базовими для аналізу, уточнення датування та атрибуції пам'яток українського мистецтва зі зображенням Димитрія Солунського були монографії В. Лазарева, В. Овсійчука, В. Жишковича, М. Гелитович, В. Отковича, Патріарха Дмитрія Яреми, В. Александровича.

Наша стаття має на меті відобразити зародження культу святого Димитрія у Київській Русі, його ототожнення з давньоруським князем Ізяславом; провести мистецтвознавчий аналіз пам'яток мистецтва, в яких зустрічається образ Димитрія Солунського як воїна та мученика за християнську віру; простежити еволюцію іконографії та образу святого в українському мистецтві ХІ—ХVІІІ століть.

Димитрій Солунський — святий воїн, великомученик, який за сповідання і підтримку християнської віри загинув від рук імператора Галерія Мак-

симіляна. Згідно з житієм Дмитрія Солунського, святий не брав участі у військових діях і не здобув жодної перемоги на полі бою, так само як інший великий християнський воїн — Юрій Змієборець. Його подвиг полягав у відвазі і силі духу, з яким він відстоював свою віру. Святий Дмитрій ушановувався не тільки як мученик за віру і цілитель, а, насамперед, як захисник і небесний покровитель м. Фессалоніки (тепер Солуні) [16, с. 7].

На теренах України образ св. Дмитрія Солунського появився зразу після прийняття християнства. Через посередництво Кирила і Мефодія культ цього святого було перенесено на слов'янський ґрунт. Дослідник Д. Янов вважає, що шанування культу св. Дмитрія серед слов'ян, зокрема і в Україні, було зумовлене поширенням збірки «Страждання Дмитрія Солунського», «Чудес Дмитрія Солунського» і пізніше створеними евкоміями на честь святого [20, с. 171].

Про поширення культу св. Дмитрія в Київській Русі свідчить оповідання «Повість временних літ» про похід Олега на Константинополь в 907 р., де князя сприймають як втілення Дмитрія Солунського «и убояшася греци, и реша: несть се Олег, но святий Дмитрий послан на ны от Бога» [9, с. 238].

Згодом у Київській Русі було зведено чимало церков та монастирів на честь святого Дмитрія. В житті Феодосія ігумена Печерського преподобний Нестор Літописець згадує про монастир Святого Дмитрія Солунського на Печерську, який звели на початку 70-х рр. XI ст. (на цьому місці тепер стоїть Михайлівський Золотоверхий монастир). Монастир був побудований великим князем Ізяславом, сином Ярослава Мудрого. Згодом на теренах України було споруджено чимало храмів, покровителем якого був св. Дмитрій. У Галицько-Волинському літописі у похвалі Володимирі Васильовичу згадується, що на кошти князя був розписаний весь храм Дмитрія Солунського у Володимирі. Освячення храму на честь Дмитрія включало і обов'язкову присутність в інтер'єрі церкви храмової ікони святого [16, с. 9].

Про шанування Дмитрія Солунського на території України свідчать збережені до наших днів пам'ятки станкового та монументального мистецтва з зображення святого. Розвиток іконографії Дмитрія Солунського як воїна Христа, покровителя християнських воєначальників і імператорів, заступника християн, зародився в візантійському мистецтві

в ранньохристиянський період і сягнув найвищого розквіту в період правління Македонської династії (867—1015 рр.). Одне з найдавніших збережених зображень Дмитрія Солунського на візантійському ґрунті — мозаїка в базиліці в Фессалоніках [15, с. 179].

В мистецтві Дмитрій Солунський постає в двох іпостасях — в образі мученика та образі святого воїна. Слід зазначити, що зображення Дмитрія-мученика в християнському мистецтві зустрічається раніше, ніж образ воїна. Спочатку Дмитрія Солунського зображали поряд з іншими святими, а згодом зустрічається одноособне зображення святого.

На пам'ятках мистецтва, як правило, святий зображений безбородим юнаком з коротким прямим, зрідка кучерявим волоссям, що не закриває вуха; зустрічаються твори, в яких святий відтворений з вусами і короткою борідкою. Саме така іконографія святого утвердилася на теренах України.

Найдавніші зі збережених пам'яток з образом святого у мистецтві України належать до періоду Київської Русі. Одне з перших зображень св. Дмитрія в українському мистецтві — розпис на одному зі стовпів головного трансепту собору святої Софії в Києві (40-ві рр. XI ст.). Не зважаючи, на відсутність напису, на це вказують іконографічні ознаки святого, — представлений молодим чоловіком з короткими вусами у військовому вбранні [15, с. 181]. Ймовірно, це зображення є втіленням образу сина Ярослава Мудрого, вже згаданого, князя Ізяслава (хрещений Дмитром) — покровителем якого був Дмитрій Солунський.

Слід зазначити, що в мистецтві Київської Русі, образи святих воїнів втілювалися в постатях давньоруських князів — як їх заступників та покровителів. Загалом, на Русі формується ідеал людини, найчастіше князя, в образі якого індивідуальний героїзм сприймається в загальнонародному значенні. На князя-героя переноситься подвиг усього воїнства-дружини, створюється збірний образ, який втілював у собі якості усіх руських воїнів-захисників. У народній свідомості виробляється уявлення про мужніх, великодушних богатирів, які самовіддано виконували обов'язок перед рідною землею. Стимулом для них вважалася віра у покарання зла і торжество справедливості. Поряд з ідеями захисту Руської землі та християнства звучить і тема прославленої кня-

жої влади, де наголошується на ідеї небесного походження влади князів [5, с. 80—81]. Основне в характеристиці князів: церемоніальність, геральдичність, їхні великі вчинки і дії, поважні жести, відсутність душевних переживань, ідеальний позачасовий стан та лицарський зовнішній вигляд.

Численна кількість пам'яток Київської Русі в різних іконографічних варіантах присвячена Дмитрію, в образі якого прочитується постать князя Ізяслава — як мужнього воїна-захисника своєї землі. Підтверджують це і зображення св. Дмитрія на актових печатках XI ст., що належали Ізяславу у різні періоди його життя. На печатках здебільшого відтворювався іконографічний тип воїна із поясом зображенням св. Дмитрія зі списом в правій руці [5, с. 213].

Про покровительство св. Дмитрієм князя Ізяслава свідчить шиферна плита зі зображенням двох воїнів (другої половини XI ст.), знайдена у руїнах фундаменту Дмитрівського собору, який, як уже зазначалося, побудував князь. Перед нами постає зображення молодого безбородого, з видовженим обличчям, прямим носом і зачесаним на проділ волоссям постать вершника — св. Нестора, який вбиває Лія; а суворий, з тонкими, спущеними донизу вусами, з прямим носом, проділом посередині волосся та із стемою на голові, верхи на коні — св. Дмитрій [5, с. 84]. Постаті належать до великої групи композицій з фігурами кінних святих воїнів, відомих в християнському мистецтві з ранньовізантійського періоду і висхідних до античних образів героїв і воєначальників-тріумфаторів. Подібні композиції не завжди супроводжувалися написами з іменами святих і часто мали узагальнений характер, символізуючи перемогу над злом, втіленим в образі демона, дракона, язичницького царя або воїна.

З іменем князя Ізяслава більшість дослідників пов'язують мозаїчне зображення Дмитрія Солунського, створене для оздобы Михайлівського Золотоверхого собору в Києві (1108—1113 рр.). Храм на честь Архангела Михаїла замовив князь Святополк II Ізяславич, онук Ярослава Мудрого неподалік від зруйнованого Дмитрівського монастиря. Фреска була розташована на південній межі північно-східного стовпа, під східною аркою головної нави церкви Михаїла на рівні хорів [11, с. 54]. Святий воїн представлений на мозаїці в повний ріст у військовому вбранні: в золотих латах, зі списом, мечем і щитом.

Збереглася до нашого часу і унікальна за виконанням та іконографією ікона зі зображенням св. Дмитрія, який сидить на троні. В руках у святого меч. У лівому верхньому куті ікони — фігура Ісуса Христа на тлі неба, а в правому куті — ангел, що несе Дмитрію вінець. Пам'ятка датується другою половиною XII ст., хоча була неодноразово переписана в різний період. Дослідники (Ляпунов В., Антонова В.) пов'язують зображення Дмитрія з замовником будівництва першого Успенського собору в Дмитрові — сином Юрія Долгорукого Всеволодом Велике Гніздо, в хрещенні Дмитром. Обґрунтовується це зображенням власного знака Всеволода, на троні святого Дмитрія, проте сам трон був переписаний в XVI ст. [10, с. 41]. Український мистецтвознавець В. Овсійчук припускав, що ікона призначалася для собору св. Дмитрія у Києві та втілює образ князя Ізяслава [12, с. 87]. Автор порівнює збережені фрагменти фресок з Успенського собору в Дмитрові з манерою написання ікони, наголошуючи про відсутність спільних рис в пам'ятках, оскільки вони належать до різних духовних середовищ, розділених мистецькими орієнтирами, а також створені в різний час (автор датує ікону початком XII ст.) [12, с. 87].

Образ св. Дмитрія на троні з мечем в руці знайшов своє відображення і в дрібній рельєфній пластинці. За палеографією написів ікони «Святий Дмитрій Солунський на троні» відносять до XI — початку XII ст. і пов'язують її з київським князем Ізяславом.

Серед кращих зразків давньоруської кам'яної пластики малих форм, де відтворено образ Дмитрія із списом та мечем, є шиферна ікона XIII ст. з Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника. Ікона відзначається майстерністю різьблення, у якому домінує високий рельєф у поєднанні з орнаментальною декоративністю. Пам'ятка має риси, притаманні для київської пластики того часу. На іконі зображено постать воїна, який міцно стоїть, розставивши ноги. Обабіч нього два ангели, один з яких увінчує святого німбом, а інший вручає меч [5, с. 214].

Поряд із зображенням Дмитрія Солунського у повний ріст зустрічаються поясні зображення святого. Наприклад, портретне зображення воїна є на різьбленій іконі «Дмитрій Солунський», яку датують кінцем XII — початком XIII ст. з Києва (?).

Особливе поширення культу св. Дмитрія в Україні періоду пізнього Середньовіччя можна пояснити

неспокійними часами, частими набігами татар. Пошанування святого було пов'язане з ідеалами воїнства, патріотизму та захисту рідної землі. В епоху Пізнього Середньовіччя значно розширилася іконографія св. Дмитрія Солунського.

Яскравий образ Дмитрія присутній на іконі «Свв. Федір та Дмитрій» кін. XV — поч. XVI ст. зі с. Богуша, тепер — Польща (Львівський національний музей ім. А. Шептицького) [4, с. 136]. Святий воїн зображений в повний ріст на вохристову тлі та темному поземі. Майстер зображає Дмитрія як молодого юнака з коротким темно-русим волоссям. Вбраний святий в зелену туніку, обладунок, червоний плащ та чоботи. В правій руці — спис, а лівій меч. Образ воїна доповнюють щит та лук зі стрілами. Статична поза, суворий вигляд обличчя підкреслюють величність постаті. Окрім канонізованих рис у зображенні святого спостерігаються посилення фольклорних впливів. Це прочитується в орнаментичній вбранні та атрибутів.

В кінці XV ст. популярності набуває іконографія Дмитрія Солунського з житійними клеймами. Якщо в центральних зображеннях дотримано іконографічно-канонічних вимог, з повним підпорядкуванням зразкові, то в званих клеймах розроблених канонів не було — вони були наслідком колективної творчості багатьох поколінь іконописців.

Наприклад, на іконі «Дмитрій Солунський» кін. XV — поч. XVI ст., що зберігається в Шарівському музеї в Бардієво, зображено дев'ять сцен з життя святого. Клейма присвячені призначенню святого правителем Фессалоніки, його проповіді, ув'язненню в темницю, бій Нестора з Лієм, смерті та похованню. У середнику іконописець зобразив самого Дмитрія, за композицією схожого до постаті на іконі зі с. Богуша, проте лук і стріли є відсутніми.

Великою майстерністю відзначається ікона «Дмитрій з житієм» XVI ст. зі с. Фльоринка, тепер Польща (Львівський національний музей ім. А. Шептицького) [13, с. 61]. Як і попередня пам'ятка, ікона зі с. Фльоринки також має дев'ять клейм з написами: «Народження святого Дмитрія», «Святий навчає людей церкви», «Святого привели до царя», «Бичування Дмитрія», «Святий засуджує ідолів в язичницькому храмі», «Святого припікають свічками», «Покладення до гробу», «Нестор просить благословення в Дмитрія» та «Боротьба Не-

стора та Лія». Такий вибір сюжетів з життя святого був створений під впливом житійної іконографії Юрія Зміборця і не зустрічається у візантійському мистецтві [15, с. 192].

Слід зауважити, що в українському мистецтві XV — першої пол. XVI ст. кількість клейм з життям святого було вісім або дев'ять, а у візантійському, балканському і російському мистецтві кількість клейм могла досягати до чотирнадцяти. Така велика кількість сюжетів пов'язана зі зображенням помертвих чудес святого, що не спостерігається в українському мистецтві.

З'являються в цей час ікони зі зображенням св. Дмитрія в образі мученика, хоча в візантійському мистецтві святий в образі мученика зустрічається ще у ранньохристиянський період. На іконі «Свв. Миколай і Дмитрій (з правої частини Моління)» (Львівський національний музей ім. А. Шептицького) святий зображений в довгій зеленій далматиці, поверх якої накинуто плащ. У руках розгорнутий сувій з текстом. Про те, що перед нами св. Дмитрій, свідчить напис обабіч німба. Образ святого в патриціанському вбранні з хрестом у руці зустрічаємо на двохсторонньому хресті XVI ст. з ц. Собору Пресвятої Богородиці с. Бусовисько (Львівський національний музей ім. А. Шептицького) [4, с. 115]. Обабіч Дмитрія — два херувими. Як ще один видатний приклад зі зображенням Дмитрія-мученика можна назвати ікону «Дмитрій Солунський», поч. XVI ст. (Львівський національний музей ім. А. Шептицького). Окрім хреста, Дмитрій тримає в руці ще меч.

Пам'яток доби Відродження зі зображенням Дмитрія Солунського збереглося небагато. В цей період митці дотримуються іконографії та засобів передачі образу, яка була притаманна для періоду Пізнього Середньовіччя. Зображення Дмитрія зустрічається в двох варіантах. Перший — образ воїна з житійними клеймами, наприклад ікона другої пол. XVI ст., що зберігається в Історичному музеї Сянока. Тут відсутні сцени мук, як на згаданій іконі зі с. Фльоринки, проте додається сцена з хрещення святого. Другий — образ Дмитрія-мученика, який також супроводжується історіями з життя святого — ікона «Дмитрій з житієм» кінця XVI — поч. XVII ст., що походить з Чарної. Св. Дмитрій зображений в повний зріст в синій далматиці та чер-

воному плащі, зав'язаному на шиї у вузлик. В правій піднятій руці святий тримає хрест, а лівою благословляє. Довкола вісім клейм, які розповідають про ув'язнення святого, зустріч з царем, бій Нестора з Лієм, вбивство Нестора, смерть Димитрія та його поховання.

Апогею розвитку іконографія святого Димитрія Солунського досягла в мистецтві бароко. Саме в цей період збереглося чимала кількість пам'яток з образом святого. Як і в попередні періоди культ св. Димитрія пов'язаний з заступництвом, непереможністю та покровительством всього українського народу перед історичними подіями, які відбувалися в XVII—XVIII ст. У свідомості українців образ св. Димитрія ототожнюється з небесним воїном, особливо сильною духом та відваги, яка постраждала за християнську віру. Український люд у молитвах звертався до св. Димитрія з проханням захисту країни, відваги та незламного духу.

В образотворчому мистецтві образ Димитрія Солунського зустрічається в розписах церков (св. Юра в Дрогобичі, Святої Трійці на Сихові (Львів) поряд з іншими святими воїнами, в пам'ятках іконопису, зокрема як храмова ікона церкви, та графіці. Образ св. Димитрія малювали професійні художники і місцеві непрофесійні майстри. Митці з особливою детальною намагалися відобразити вбрання та атрибути святого, надати Димитрію Солунському психологічної характеристики, портретних рис, що було притаманно загалом для образотворчого мистецтва того часу.

У XVII—XVIII ст. серед зображень св. Димитрія Солунського найбільш поширеною була іконографія святого у повний зріст у військовому вбранні. В руках воїн зазвичай тримає меч, щит, спис. В іконописі силует святого чітко прочитувався в золоченому різьбленому тлі та поземі. Як приклад можемо навести ікону авторства Івана Рутковича «Святий великомученик Дмитро» із ц. св. Дмитра у м. Львові, 1693 р., та ікону «Димитрій Солунський» із с. Гишин Ковельського деканату, кінець XVII ст. (Музей волинської ікони) [1, с. 67].

Часто поряд з військовими атрибутами святий в руці міг тримати хрест. Поява хреста в руках Димитрія свідчить про трансформацію образу, в якому тепер поєднується відважний воїн та мученик за християнську віру (храмова ікона «Димитрій Солунський» з церкви с. Ясіночка Стецьова, кін. XVII — поч.

XVIII ст. Окрім хреста зустрічається ще один атрибут, що свідчить про мучеництво — пальмова гілка («Святий Димитрій», друга пол. XVIII ст. зі с. Тенятиська, тепер ц. Різдва Богородиці в Любліні).

В українському мистецтві XVII—XVIII ст. поширеним було і поясне зображення святого («Димитрій Солунський» с. Чарне, 1689 р. та «Святий Димитрій» с. Гумнисько, кін. XVII ст.).

Нерідко з'являється зображення св. Димитрія поряд з іншими святими воїнами, що було поширено в мистецтві Середньовіччя. Парне зображення Димитрія Солунського та Федора Стратилата зустрічається на іконі «Святі Димитрій та Федір» автора Матвія Домарацького, 1682 р. Поряд з Федором Тритоном Димитрій Солунський намальований на малюнку з Києво-Печерської лаври [6].

Особливий інтерес становлять ікони з відображенням життя святого. Життійні сцени на пам'ятках іконопису могли розташовуватися у клеймах або представлені довільно на тлі композиції. У іконах з клеймами їх кількість варіювалася від двох до двадцяти. Як і в попередні століття, розповідь з життя святого розпочиналася з його народження, далі розташовувалися ключові моменти, зокрема, прихід до царя, ув'язнення, ведення ангела, бій Нестора з Лієм, смерть святого та його поховання. До кращих зразків зі зображенням Димитрія з відображенням його життя належать ікони: «Димитрій Солунський», середина XVIII ст. (Музей духовних скарбів України, м. Київ); «Святий Димитрій з житієм», поч. XVII ст., Пустомитівський р-н Львівської області (колекція «Студіон»).

Характерним для цього періоду є зображення донаторів поряд зі св. Димитрієм Солунським, або ж присутність тексту, в якому йдеться про подарунок храму ікони зі зображенням воїна-Димитрія. Як приклад можемо навести ікону «Святий Димитрій», 1729 р., що походить з каплиці Покладення Ризи Богородиці с. Кримне Старовижівського р-ну (Музей волинської ікони) [1, с. 89]. Перед глядачем постає образ воїна та мученика за віру, вбраного в військовий обладунок. На плечі святого накинута червоний плащ, що складками спадає донизу. На ногах — вузькі чоботи жовтого кольору. Орнаментоване акантовим стеблом тло, щит та панцир посріблені, що надає іконі більшої урочистості. У верхній частині ікони зображено два життійних клейма — суд

над Дмитрієм («Святого Дмитрія привели до царя») та його смерть за віру Христову («Святого пронизують списами»). У правому нижньому куті ікони намальований донатор у повний зріст зі складеними на грудях руками, рудою борідкою і довгим, зачесаним назад волоссям. Він одягнений у синій жупан, підперезаний червоним поясом. На поземі напис «Сеї образ исправил раб божий Діомітрії за отпущение грехов своїх (Баглик Юхимович) Р. Б., 1729 м. декабрь дн. 3».

Ще одним зразком є ікона «Димитрій Солунський», 1648 р. зі с. Білий Камінь Львівської обл. У нижній частині ікони присутній напис, який вказує на те, що ікону подарували «великому храму» за відпущення гріхів та спасіння всієї родини. Ім'я раба Божого, який замовив ікону, на жаль, є нечитабельним, через втрату фарбового шару на пам'ятці. Саме зображення Дмитрія є майстерного виконання. Святий зображений в повний ріст. Вбраний Дмитрій в кірасу, з-під якої видно туніку, червоний плащ та чоботи. Його вбрання є пишно декорованим дорогоцінними прикрасами. Образ доповнюють атрибути: меч, спис та щит у вигляді родинного герба донатора ікони. На тлі ікони іконописець зобразив сцени з життя Дмитрія. Праворуч від святого — мурована споруда в вікні, з якої Дмитрій Солунський благословляє Нестора. Над будівлею зображено трьох ангелів. З лівої сторони ще одна вежа, на верхньому ярусі якої зображено царя і царицею, які спостерігають за двобоєм Нестора та гладіатора Лія на високому помості. У нижньому ярусі можна побачити постать мертвого Лія, пронизаного гострими кілками.

Поширеними в цей час стають зображення окремих сцен з життя святого. Так, наприклад, на іконі кін. XVII — поч. XVIII ст. «Перемога Нестора над Лієм» зі с. Баличі, Риботицької школи (Львівський національний музей ім. А. Шептицького), іконописець одночасно зобразив дві дії. З лівої сторони ми бачимо високу вежу, з вікна якої видно постать св. Дмитрія, який тримає в руці хрест. Під дверима вежі з молитовно складеними руками стоїть Нестор. Поруч зображена сцена боротьби Нестора та Лія. Лія маляр зобразив вдвічі вищим, ніж Нестора. На нашу думку, майстер хотів показати, що, незважаючи на могутність римського гладіатора, віра в Бога є непереможною. На другому плані іконописець зобразив пейзаж з замком на горизонті. Коло-

ристика ікони витримана в червоних, вохристих та зелених кольорах.

Як окрема сюжетна сцена з життя святого воїна-мученика зображена у гравюрі з книги «Мінея», Львів, 1638 р. Центральною постаттю в композиції є Дмитрій Солунський, проте на другому плані автор зобразив боротьбу Нестора з Лієм на тлі архітектури.

Отже, культ св. Дмитрія посідає одне з центральних місць в ієрархії святих, а витоки його формування беруть початок з прийняттям на теренах України християнства. Про популярність образу Дмитрія свідчать ікони («Димитрій Солунський», XII ст.), мозаїки («Димитрій Солунський», Михайлівський Золотоверхий собор, друга пол. XII ст.), фрески (Софія Київська, XI ст.; Кирилівська церква, XII ст.) та скульптурна різьба (шиферна плита з Михайлівського Золотоверхого собору; «Димитрій Солунський» ікона XII ст.; «Димитрій Солунський», Кам'янець-Подільський краєзнавчий музей XIII ст.). Більшість з цих пам'яток втілюють образ давньоруського князя Ізяслава, покровителем якого був св. Дмитрій. В цей час святий зображувався в образі воїна в повний ріст, на троні та верхи на коні.

Подальшого розвитку іконографія Дмитрія Солунського мала в мистецтві Пізнього Середньовіччя та Відродження. В цей час св. Дмитрій вважався захисником українського народу під час нападу ворожих військ монголо-татар. В цей період святий зображується в двох іпостасях — в образі воїна та мученика. Поширеними були парні композиції Дмитрія з іншими святими та зображення постаті святого з життєвими клеймами. Серед сцен з життя святого українські іконописці відтворювали народження Дмитрія, його проповіді, прихід до царя, ув'язнення, сцени мук, благословення Нестора, Боротьба Нестора з Лієм, смерть та поховання святого.

Кульмінація в еволюції іконографії св. Дмитрія припадає на період бароко. В другій пол. XVII—XVIII ст. популярними залишаються ікони з життєвими клеймами святого. Проте змінюється сам образ Дмитрія. Серед його атрибутів, окрім військового спорядження, з'являються символи мук — хрест та пальмова гілка. Зустрічаються і окремі пам'ятки з поясним зображенням Дмитрія Солунського — в повний ріст та поряд з іншими святими. Поширення в цей час набувають зображення Дмитрія в донаторських іконах, а також композиції, де на пер-

ший план виводяться сцени з життя святого (зокрема боротьба Нестора з Лієм). Домінування того чи іншого образу Димитрія Солунського та зміна його іконографічних типів були зумовлені релігійними, політичними та соціальними чинниками.

1. *Александрович В.* Музей Волинської ікони: книга-альбом / В. Александрович. — Київ : АДЕФ-Україна, 2012. — С. 205.
2. *Алпатов М.* Древнерусская иконопись / М. Алпатов. — Москва : Искусство, 1978. — 332 с.
3. *Гайдин С.* Резная шиферная икона св. Димитрия и Георгия / С. Гайдин // Сборник ГЭ. — Петербург, 1923. — Вып. II. — С. 31—42.
4. *Гелитович М.* Українські ікони XIII — початку XVI ст. зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / М. Гелитович. — Київ : Майстер книг, 2014. — 348 с.
5. *Жишкович В.* Пластика Русі-України: X — перша половина XIV століть / В. Жишкович — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — 240 с.
6. *Жолтовський П.* Малюнки Києво-Печерської лаври / П. Жолтовський. — Київ : Наукова думка, 1982. — 284 с.
7. *Иванова О.* Димитрій Солунский. Мученичества. Мощи и мироточение. Сказания о чудесах. Почетание в Византии / О. Иванова // Православная энциклопедия. — Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. — Т. XV. — С. 155—168.
8. *Иванова О.* Чудеса св. Димитрия Солунского / О. Иванова // Свод древнейших письменных известий о славянах: (VII—IX вв.). — Москва, 1995. — Т. 2. — С. 91—211.
9. *Катрій Ю.* Пізнай свій обряд / Ю. Катрій. — Львів : Свічадо, 2004. — 485 с.
10. *Лазарев В.* Русская иконопись от истоков до начала XVI века / В. Лазарев. — Москва : Искусство, 2000. — 152 с.
11. *Мистецтво Київської Русі: альбом / авт.-упоряд. Ю. Асєєв.* — Київ : Мистецтво, 1989. — 329 с.
12. *Овсійчук В.* Українське малярство X—XVIII століть. Проблеми кольору / В. Овсійчук. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1996. — 480 с.
13. *Откович В.* Українська ікона XIV—XVIII ст. / В. Откович, В. Пилипюк. — Львів : Світло і Тінь, 1999. — 95 с.
14. *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис Західної України XII—XV ст. / Патріарх Димитрій (Ярема). — Львів : Друкарські куншти, 2005. — 507 с.
15. *Преображенский А.* Димитрий Солунский / А. Преображенский // Православная энциклопедия. — Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. — Т. XV. — С. 177—195.
16. *Ричка В.* Візантійські походи Київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства / В. Ричка // Український історичний журнал. — 2012. — № 4. — С. 4—20.
17. *Смирнова Э.* Иконография жития св. Димитрия Солунского: её обновление в русской иконописи конца XVII — начала XVIII века / Э. Смирнова // Сборник радова Византолошког института. — Т. XLIV / 2. — Београд, 2007. — С. 614—625.
18. *Степовик Д.* Історія української ікони X—XX ст. / Д. Степовик. — Київ : Либідь, 1996. — 440 с.
19. *Турилов А.* Димитрий Солунский. Почитание у южных славян и на Руси / А. Турилов // Православная энциклопедия. — Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. — Т. XV. — С. 168—174.
20. *Янов Д.* Слов'янські переклади життя Димитрія Солунського та їх вплив на поширення культу святого в Україні / Д. Янов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. — Харків, 2012. — Вип. 15. — С. 166—172.

Marta Moskal

THE IMAGE OF ST. DEMETRIUS IN UKRAINIAN ART OF XI—XVIII CENTURY: ICONOGRAPHY AND ART FEATURES

Images of Ukrainian art with the depiction of Demetrius of the Saloniki are examined in the article. Based on the analysis of twenty-seven works of art it is found basic iconographic types of images and its transformation over the centuries; highlighted the artistic features, ideological and semantic content of images with the depiction of St. Demetrius in art.

Keywords: Saint warrior, martyr, iconography, the image of St. Demetrius.

Марта Москаль

ОБРАЗ СВЯТОГО ДИМИТРИЯ СОЛУНСКОГО В УКРАИНСКОМ ИСКУССТВЕ XI—XVIII ВЕКА: ИКОНОГРАФИЯ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассмотрена трактовка образа Димитрия Солунского в украинском искусстве. Основываясь на анализе двадцати семи произведениях искусства выявлены основные иконографические типы изображений святого и их трансформацию на протяжении веков; освещены художественные особенности и идейно-смысловое наполнение изображений Св. Димитрия в искусстве.

Ключевые слова: святой воин, украинское искусство, иконография, образ Св. Димитрия.